

В.І. Школярєнко (Суми)

УДК 811.112.2'07

**Формування фразеологічної картини світу
німецької мови протягом VIII-XVII століть**

Постановка проблеми. Картини світу, що малюються різними мовами, у чомусь між собою схожі, а в чомусь різні. Відмінності між мовними картинами світу виявляють себе насамперед у лінгвоспецифічних словах, фразеологізмах, не перекладних на інші мови, які містять у собі концепти, специфічні для певної мови. Дослідження лінгвоспецифічних слів і фразеологізмів у їхньому взаємозв'язку й у міжкультурній перспективі дозволяє вже сьогодні говорити про відновлення досить істотних фрагментів картини світу VIII-XVII століть та ідей, що її конституують.

Аналіз актуальних досліджень. Для того, щоб зрозуміти поведінку, культуру, а отже, й мову середньовічної людини, необхідно спробувати відтворити уявлення й цінності, властиві їй, виявити її звички свідомості, те, як вона оцінює дійсність, особливість її бачення світу. Одним словом, покладатися на ту модель світу, що склалася в конкретному історичному суспільстві [Буніятова 2004: 306]. Мова фіксує категорії моделі світу. Вони так само стереотипні в мові, як і за її межами [Гуревич 1984: 29-30]. Таке мотивування

фразеологічних одиниць (ФО) дозволяє реконструювати картину світу народу, мова якого досліджується.

Мета статті – встановлення культурно-національних чинників виникнення та розвитку фразеологізмів давньоверхньонімецького (двн.), середньоверхньонімецького (свн.), і ранньонововерхньонімецького (рнвн.) періодів.

Виклад основного матеріалу. На формування фразеологічної картини світу носіїв двн. мови здійснили значний вплив такі чинники: ранньофеодальний суспільний устрій: стосунки між королем і феодалами (васалами): васал повинен принести клятву (*eit geben, eit nemen*); бути вірним господарю (*triuwe geben, ze triuwe komen*); вірування: *gotes rīhhi, gotes huldī, wīthero zala* „heilige Zahl”; професійна діяльність: *zi akkare gangan* „das Feld bebauen”, *korn arbeiten* (*arbeiten* „anbauen”), *unreht suohhunga* „gerichtliche Untersuchung”, *smides kneht, giwāfaniter kneht, giwāfaniter man, buohkamarīga follīglīhhī* „Menge der Bücher”; емоційно-психічний стан людини: *blīdlīhemo muote* „mit frohem Herzen”, *harto in muote* „schwer ums Herz”, *brutten muotes* „sich ängstigen”, *diu tougan sunta* „verborgene Sünde”; контакти між представниками різних етносів: двн. *zi akkare gangan* „das Feld bebauen” – і.-є. *aġros, eġros* „Weide, Feld, Flur”, двн. *gotes rīhhi* – двн. *rīhhi*, кельт. *rig*, двн. *sīn kriuz tragen* – лат. *kruх* [Köbler 2006].

Національно-культурними чинниками, що вплинули на становлення фразеологічної картини світу двн. періоду є: язичницькі уявлення, спільні для носіїв індоєвропейських мов;

соціальні відносини; професійна діяльність; риси характеру; почуття. До актуальних символів двн. періоду відносимо: позначення частин тіла: *in demo herzen sīn, fora ougen wesān* (vor Augen liegen), *hou bites bilōsit* „enthaupfen”, *werfan untar fuozi* „zu Füßen legen”; одяг : *rōmiskēr skuoh* „Sandale”; природу: *himilo gizengi* „zum Himmel dringend”; тваринний світ : *ohso stekkaler* ; поняття часу й простору : *bī jārōn, bī jārōn* „Jahr für Jahr”, *zi wege rihten* „auf den rechten Weg führen”; продукти: *zi muose sizzen, himillīh muos*; числа: *drīo heito gotes* „Dreieinigkeit Gottes” [Köbler 2006].

На формування фразеологічної картини світу свн. періоду найбільш вплинули такі чинники: культурні традиції: *sīn kriuz tragen, daz mezzar bī dem hefte haben* „Macht, Gewalt haben”; ритуал: *jmdm. den rugge zuo kêren, jamer haben, ze gesihte queman, vor ougen haben*; етикет: *ze beine gên* „tiefen Eindruck machen”, *einem die hant recken*; особливості спілкування: *ewer liebe* (так зверталися один до одного в листах герцоги), *unser herr*, соціальна орієнтованість: *ritter und herren, die rīchen unde die armen*; професійна діяльність: *koufes pflegen, in koufmanschaft fāren, ze lōne bieten, jmds phluoc gāt vil hatre ebene* „jmdm. geht es gut”, *arbeit, uuerc üeben*; психічний стан людини: *scharphez liden, herzen zerbrechen, ze minne komen*; лицарська культура: *kriec nemen, zu dem schilt geboren sein, mit dem schielt und helm sterben*; художня література: *gelücke haben, zu den ôren komen* „hören, vernehmen” (“Пісня про Нібелунгів”), *ze troste tuon, wê tuon* (релігійна література), *hunger haben* (міська

література), *angest haben, freude haben, leit tuon* (лицарська література), *zeinem gouche erkorn „zum Narren halten”* (сатирична література); поняття часу і простору: *von tage ze tage, von wochen ze wochen*; контакти між французьким і німецьким рицарством: *runt sein wie ein kesselring* - д. франц. *reont*, лат. *rotundus* „круглий”, лат. *rota* „колесо”. Значущими символами в середньовісній німецькій мові стали: частини тіла: *daz herze geben, gewinnen, brechen, ûf den handen tragen, einen fuoz von jmdm. komen* „відійти від кого-н.”, *vom houbet unze an die vüeze* „vom Kopf bis Fuß”; одяг: *kleit tragen „Ritterkleidung tragen, anlegen” den mantel kêren als daz weter (der wind) ist* “пристосуватися”; природа: *wîz als sne, wîs als ein turteltiubelîn*; тварини: *ein bern harfen lêren* [Lexner 1974].

До вирішальних чинників, релевантних для формування фразеологічної картини світу рнв. періоду належать: язичницько-християнські вірування: *gott helpe uns, der teufel hat jmdn. besessen*; давнє право й судочинство: *jmdn. zum schwert verurteilen, auf die lange bank schieben*; селянські звичаї і селянське господарство: *die agen abschütten, um den brotkorb tanzen, um die bruch kâmpfen*; розвиток писемності, освіти: *etw. aufs papir bringen; etw. in geschrift haben*; формування нових економічних відносин: *kredit geweren, einen handel treiben*; орієнтація людини в часі і просторі: *in dat elende senden* “висилати”, *über das mer faren* “військовий похід”; етикет: *Gott spar euch gesund, gnad und frid von got*. Система стереотипів і символів ранньоновісній німецькій мові включає:

соматизми: *in jmds. hand komen, (sîn) houbet verlieren*; предмети домашнього побуту: *bis auf den minsten leffel*; продукти харчування: *nicht ene bone, in einen sauren apfel beißen*; позначення тварин: *jmdn. halten wie ein hund, leben as katzen unde hunde* [Röhrich 2000].

Проведений аналіз дозволив визначити національно-культурні чинники, які є універсальними під час дослідження становлення фразеологічної картини світу німецької мови VIII-XVII століть. Вони актуальні для кожного з досліджуваних періодів. До них належать: міфологія, релігія, соціальна орієнтованість, професійна діяльність, психічний стан, художня література, система стереотипів і символів, пов'язана з компонентами-соматизмами, позначеннями тварин.

Тематико-ідеографічна систематизація досліджуваних фразеологізмів заснована на системі образів і цінностей певного історичного періоду. Систематизація проводиться на основі значення компонентів, оскільки їх семантика історично обумовлена.

Тематико-ідеографічні групи усталених словосполучень двн., свн. і рнвн. мов, складені на матеріалі дослідження, можна представити так: 1. Уявлення, пов'язані з фізіологією: а) анатомія людини, зовнішній вигляд, жести, міміка: *veste als ein stein* – „міцний як камінь”; *wîz alsam der snê* – „білий як сніг”; б) фізичні дії: *bëren mit hasen jagen* – „розпочинати справу (війну) з недостатніми засобами”; *hantwerkes kunnan* – „знати справу”; *lëra geban* – „навчати”; в) здоров'я, хвороби,

лікування: *bluot switzen* – „стікати кров’ю”; *feiber habên* – „мати підвищену температуру. 2. Природний навколишній світ: нежива природа й природні явища: *wagan in himile* „Sternbild des Bären” – „велика ведмедиця”; *freissamo sterno* „Komet” – „комета”. 3. Просторово-часові уявлення: а) подорожі, шлях: *ûf der vart gên/gân* – „подорожувати”; *under wêgen sîn* – „бути в дорозі”; б) часові позначення: *in kurzen/kurzlichen tagen* – „через кілька днів”; *diu zît vertriben* – „проводити час”. 4. Позначення кольорів: *bleich als/alsam ein asche* – „блідий як попіл”; *rot als eine rose* – „червоний як троянда”. 5. Побутові уявлення: а) будинок, реалії повсякденного життя, предмети побуту, домашнє господарство: *hus unde hof* – „домівка, рідний дім, своє подвір’я” ; *eine wirtschaft machen* – „розраховуватися”; б) родина і родинні зв’язки: *ê brechen/schaffen* – „розірвати шлюб / одружитися”; *eine vrouwe nēmen* – „одружитися”; *faterlōs werdan* „den Vater verlieren” – „втратити батька”; в) одиниці виміру: *als umbe ein hâr breit* – „не товщій волосини”; *kleiner danne als ein vinger* – „бути низького зросту”; г) заняття: ігри, турніри, розваги, спорт: *feste hân* – „святкувати”; *ein turnei nēmen* – „брати участь в змаганні”; д) кухня, їжа: *goume nemen* – „їсти”. 6. Соціальні відносини: а) трудові процеси й економічні відносини: *kouf trîban* – „займатися торгівлею”; *zi akkare gangan* „das Feld bebauen” – „обробляти поле”; *korn arbeiten* „Korn anbauen” – „виросувати зерно; б) соціальне становище й професії: *ritære und knēcht* – „всі, кожен”; *rîters ambet pflēgen* – „бути лицарем”;

в) норми поведінки й соціальна оцінка: *ober hant haben* – „мати перевагу”; *jmdm. die hant smirwen* – „обікрати кого-небудь”; *tumber danne ein gouch* – „бути дурним”; г) право: *âne, sunder strâfen* – „покарати”; *strâfunge des gerihthes* – „судовий вирок”; *tages ding „Versammlung”* – „збори, судове засідання”. 7. Воєнні дії, озброєння: *daz vëlt rûmen* – „залишити поле бою”; *daz vëlt behaben* – „перемогти”; *daz kriuze ûf jmdn. nëmen* – „оголосити війну кому-небудь”. 8. Духовне життя: а) вірування, релігійні уявлення, чаклунство: *daz kriuze tragen* – „нести власний хрест”; *gotes hūs* – „дім Бога”; *diu tougan sunta „verborgene Sünde”* – „таємний гріх”; *zouberlist haben* – „вміти ворожити, бути чаклуном”; б) писемність, книжкова справа, освіта, наука: *list haben* – „бути обізнаним”; *wîsheit haben* – „бути мудрим”; *buohkamarîga follîglîhhî „Menge der Bücher”* – „багато книг”. 9. Внутрішній світ і емоційне життя людини: *haz unde nîd* – „ненависть і заздрощі”; *kumbers gewon sîn* – „турбуватися”; *blîdemo tuote „mit frohem Herzen“* – „в радісному настрої”. 10. Розвиток торгівельно-грошових відносин: а) назва грошей: *schwartz gelt* (мідна монета); *weiße müntz* (срібна монета); б) здійснення торговельних дій: *bezalunge tun; rechenunge tun; vertrage tun; handel treiben; mit weißer müntz zalen; umb rechten pfennig geben*; в) поняття вигоди: ; *umbs gelts willen tun; to profyete komen; etw. zu pfennig machen; zu gelt komen.*

Висновки та перспективи подальшого розвитку проблеми. Розгляд фразеологізмів на фоні культурно-

історичного розвитку суспільства дозволяє відносно адекватно ідентифікувати й систематизувати склад ФО кожної конкретної соціально-історичної епохи та встановити ключові тематико-ідеографічні групи фразеологізмів двн., свн., і рнвн. періодів, які свідчать про наявність універсальних (позачасових) тем (наприклад, таких, як життя, смерть, час, простір, страх, гнів, сум, біль, голод та ін.) як властивих для світосприйняття людини певної історичної епохи цінностей і образів. Проведене дослідження відкриває нові перспективи вивчення ФО як у синхронії на більш ранніх етапах, так і в діахронії німецької мови. Результати дослідження можуть послужити складовою повнішого й ґрунтовнішого аналізу німецького фразеологічного складу як системи в розвитку.

Література

1. **Буніятова 2004** – Буніятова І. Р. Становлення складнопідрядного речення в давньогерманських мовах (IV-XIII ст.): дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04 „Германські мови” / Буніятова Ізабелла Рафаїлівна. – К., 2004. – 404 с.
2. **Гуревич 1984** – Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / Гуревич А. Я. – М. : Просвещение, 1984. – 349 с.
3. **Köbler 2006** – Köbler G. Neuhochdeutsch-althochdeutsches Wörterbuch (PDF) [Електронний ресурс] / Gerhard Köbler. – 2006. – 925 S.
4. **Lexer 1974** – Lexer M. Mittelhochdeutsches Wörterbuch / Matthias Lexer. – Leipzig : S. Hirzel Verlag, 1974. – 504 S.

5. Röhrich 2000 – Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten : Digitale Bibliothek [Електронний ресурс] / Lutz Röhrich. – Berlin : Directmedia Publishing GmbH, 2000. – Bd. 42 (CD-ROM). – 7424 S. – Systemvoraussetzungen : PC ab 486 ; 16 Mb RAM ; CD-ROM Windows 95/98/ME/NT/2000.

Школяренко В.І. Формування фразеологічної картини світу німецької мови протягом VIII-XVII століть. У статті розроблено новий підхід до вивчення фразеологічного складу з позиції діяхронічного аспекту лінгвокультурології, який полягає у виявленні національно-культурних чинників, релевантних для формування фразеологічної картини світу давньоверхньонімецького, середньоверхньонімецького і ранньонововіверхньонімецького періодів, визначено критерії встановлення національно-культурної специфіки фразеологізмів, а також описано досвід систематизації фразеологічних одиниць у діяхронії, заснований на системі образів і цінностей певного історичного періоду.

Ключові слова: фразеологічна картина світу, національно-культурні чинники.

Школяренко В.И. Формирование фразеологической картины мира немецкого языка в течение VIII-XVII веков. В исследовании разработан и представлен новый подход к изучению фразеологического состава с позиции диахронического аспекта лингвокультурологии, который заключается в выявлении национально-культурных

факторов, релевантных для формирования фразеологической картины мира древневерхненемецкого, средневерхненемецкого и ранненововерхненемецкого периодов, определены критерии установления национально-культурной специфики фразеологизмов, а также описан опыт систематизации фразеологических единиц в диахронии, основанный на системе образов и ценностей определенного исторического периода.

Ключевые слова: фразеологическая картина мира, национально-культурные факторы.

Shkolyarenko V.I. *Formation of Phraseological world representation of German of 8th-17th centuries.* The paper suggests a new approach to the study of German phraseology from diachronic aspect of linguoculturology, which consists in identification of national-cultural factors relevant for the formation of phraseological world representation of Old High German, Middle High German and Early High German periods. The criteria for establishing the national-cultural specificity of phraseology have been defined. The experience of systematization of phraseological units in diachrony based on a system of images and values of a certain historical period have been described.

Key words: phraseological world representation, national-cultural factors.